

утварэнне прыметнікаў з суфіксамі *-ав-* (*-ов-*, *-ёв-*), бо такія словы без марфана-лагічных ускладненняў арганічна ўпісваюцца ў словаўтваральны лад беларускай мовы. Нездарма мовазнаўцы, якія адраджалі нашу мову ў 1920-я гады, аддавалі ім перавагу.

БРС – Байкоў М., Некрашэвіч С. Беларуска-расійскі слоўнік. Мінск, 1925.

РБС – Байкоў М., Некрашэвіч С. Расійска-беларускі слоўнік. Мінск, 1928.

БНТ-6 – Беларуская навуковая тэрміналогія. Выпуск 6. Ботаніка (агульная і спецыяльная). Мінск, 1924.

БНТ-9 – Беларуская навуковая тэрміналогія. Выпуск 9. *Nomina Anatomica Alboruthenica* (выпуск першы). Мінск, 1926.

БНТ-12 – Беларуская навуковая тэрміналогія. Выпуск 12. Назовы жывёл. Мінск, 1927.

БНТ-13 – Беларуская навуковая тэрміналогія. Выпуск 13. *Nomina Anatomica Alboruthenica* (выпуск другі). Мінск, 1927.

БНТ-20 – Беларуская навуковая тэрміналогія. Выпуск 20. *Nomina Anatomica Alboruthenica* (выпуск трэці). Мінск, 1929.

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. 2-е выд. Мінск, 1999.

1. Асновы культуры маўлення і стылістыкі / Пад рэд. У. В. Анічэнкі. Мінск, 1992.

2. Байкоў М. Да пытання аб чужаземных словах у нашай мове // *Полымя*. 1927. № 4. С. 150–168.

3. Беларуская граматыка: у 2 ч. / Рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. Мінск, 1985.

4. Лукашанец А. А. Актыўныя працэсы ў сучасным беларускім словаўтварэнні // Беларуская мова ў другой палове ХХ стагоддзя: Матэр. Міжнар. навук. канф. Мінск, 1998. С. 19–27.

5. Лукашанец А. Беларуская мова на пачатку ХХІ ст.: Некаторыя разважання // *Роднае слова*. 2004. № 11. С. 39–44.

6. Сцяцко П. Культура мовы. Мінск, 2002.

7. Уласевіч В. І., Даўгулевіч Н. М. Лексічныя працэсы ў беларускай мове канца ХХ – пачатку ХХІ стст. // *Мова і культура* (Навуковий журнал). Київ, 2007. Вип. 9. Т. VI (94). Національні мовы і культуры в їх специфіці та взаємодії. С. 20–26.

8. Шкраба І. Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове. Мінск, 2004.

С. М. Запрудскі,

кандыдат філалагічных навук,

дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ

Вывучэнне беларускай літаратурнай мовы 1920–1930-х гг. у Беларусі ў савецкі час

Навуковы інтарэс да беларускай літаратурнай мовы міжваеннага перыяду сфарміраваўся ў 1960-я гг. Пры выкладанні матэрыялу ў падручніку Л. М. Шакуна па гісторыі беларускай літаратурнай мовы [14] прысутнічаў адрэзак часу, моўнае ўжыванне ў рамках якога проціпастаўлялася узусу агульнага савецкага перыяду. Гэта архаічнае ўжыванне было ўласціва 1920-м гадам. Пачынаючы з 1963 г. у падручніках Л. М. Шакуна ў перыядызацыі гісторыі бе-

ларускай літаратурнай мовы перыяд 1920–1930-х гг. вылучаецца асобна [15; 16]. Аднак яго асвятленне ў гэтых дапаможніках здзейснена супярэчліва. Часткі падручнікаў, прысвечаныя перыяду 1920–1930-х гг., толькі ўмоўна могуць лічыцца навуковымі.

У першай палове 1960-х гг. быў апублікаваны шэраг артыкулаў І. К. Германовіча, прысвечаных беларускай літаратурнай мове 1920–1930-х гг. [6; 7; 8]. У абароненай у 1963 г. кандыдацкай дысертацыі І. К. Германовіч прааналізаваў 85, паводле яго азначэння, «найбольш ужывальных» у 1920–1930-я гг., лексічных дублетных радоў [9, с. 7]. Выбар тэмы дысертацыйнага даследавання І. К. Германовіча быў абумоўлены тым, што ў міжваенныя гады «найбольш ярка праяўляліся супярэчлівыя тэндэнцыі развіцця беларускай літаратурнай мовы і найбольш інтэнсіўна адбывалася яе нармалізацыя» [9, с. 6].

І. К. Германовіч выявіў, што ў маўленчай практыцы 1920–1930-х гг. звычайнай з’явай было суіснаванне паралельных спосабаў выказвання. Шырока распаўсюджаная лексічная дублетнасць бытвала дзякуючы таму, што ў маўленні нярэдка паралельна ўжываліся словы з розных гаворак (*рукавіцы – сподкі, зусім – спрэс*). Падтрыманню дублетнасці спрыялі таксама ўжывальныя ў гэты час (падразумявалася: збыткоўныя) «русізмы» (*вучыцель, гасударства, дзеяцельнасць, сабранне*), «паланізмы» (*атрамант, гарбата, варункі, выстарчальны, жагнаць, загарак, мапа* і інш.), «дыялектызмы» (*бацян, мошаст, кагад-зе, суздром* і інш.) і наватворы (*вокагляд, выкладальнік, дзеяльнасць, думаннік, зваротнік* і інш.).

Навуковец адзначыў, што ў выніку пурыстычнай скіраванасці першых тэрміналагічных слоўнікаў асабліва многа дублетаў існавала ў сферы тэрміналогіі. Даследчык прыйшоў да высновы, што к другой палове 1930-х гг. беларуская лексічная сістэма ў асноўным стабілізавалася. І. К. Германовіч класіфікаваў дублетныя рады з пункту гледжання часу узнікнення і паходжання іх кампанентаў, звярнуў увагу на рухомасць складу кампанентаў шэрагу радоў. Даследчык выявіў, што на працягу 1920–1930-х гг. беларуская літаратурная мова у асноўным выпрацавала агульныя для ўсіх стыляў лексічныя нормы. Гэта працоўка ажыццяўлялася найперш шляхам ліквідацыі празмернай дублетнасці.

І. К. Германовіч прааналізаваў працэсы нармалізацыі 1920–1930-х гг., спалучаючы дыяхранічныя і сінхранічныя метады. Нармалізацыя мовы 1920–1930-х гг. разглядалася ім як факт нядаўняй гісторыі літаратурнай мовы. У цэлым прыярытэт у даследаванні быў аддадзены сінхраністычнаму падыходу.

У канцы 1960-х гг. міжваенны перыяд беларускай літаратурнай мовы стаў прыцягваць увагу і як аб’ект дыяхранічнага вывучэння. У 1968 г. супрацоўнікамі Акадэміі навук І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч і А. І. Яновіч быў апублікаваны другі том калектыўнай «Гісторыі беларускай літаратурнай мовы», а ў 1970 г. А. Я. Баханькоў надрукаваў раздзел пра змены ў беларускай лексіцы ў савецкі перыяд у рамках калектыўнай манаграфіі «Гістарычная лексікалогія беларускай мовы» [11; 2]. Абедзве манаграфіі былі заслужана высока ацэнены ў тагачаснай навукавай літаратуры. У першай з названых кніг падзеі беларускага мовазнаўства і працэс станаўлення літаратурнай мовы 1920–1930-х гг. у сферы

арфаграфіі, а таксама на ўзроўнях граматыкі і лексікі былі асветлены з беспрэцэдэнтнай для 1960-х гг. інтэнсіўнасцю выкарыстання фактычнага матэрыялу.

У раздзеле «Станаўленне арфаграфічных і граматычных норм» упершыню ў беларускай навуковай літаратуры было разгледжана бытаванне ва узусе 8 арфаграфічных, адной словаўтваральнай, 12 марфалагічных і 5 сінтаксічных з’яў. У раздзеле «Выпрацоўка лексічных норм беларускай літаратурнай мовы» была прадстаўлена вялікая колькасць матэрыялу, размеркаванага згодна з прыналежнасцю да адной з дзвюх сфер ужывання: мастацкай літаратуры і «навукова-публіцыстычнага» стылю. Значным дасягненнем аўтараў манаграфіі было ўключэнне ў разгляд гісторыі літаратурнай мовы 1920–1930-х гг. мовазнаўчых твораў гэтага перыяду. Аднак манаграфія выявіла і шэраг «вузкіх месцаў» метадалагічнага характару, асабліва відавочных на фоне той акалічнасці, што з часу яе выдання прайшло ўжо амаль 50 гадоў.

У кнізе не заўсёды было выразна зразумела, у якой меры яна трактавала колішнія з’явы як гістарычныя. Так, у прысвечаных 1920–1930-м гг. раздзелах манаграфіі пераважная ўвага часам звярталася не столькі на (дыяхранічныя) **працэсы** развіцця лексікі і станаўлення арфаграфічных і граматычных нормаў, колькі на (сінхранічныя, важныя для 1960-х гг.) **вынікі** гэтых працэсаў.

На шкоду іншым сферам ужывання мовы на першы план было вынесена прадстаўленне пісьменніцкага узусу; у выніку многія з’явы, уласцівыя літаратурнай мове 1920-х гг. у цэлым, трактаваліся толькі як своеасаблівыя «пісьменніцкія» адхіленні.

У манаграфіі не былі растлумачаны крытэрыі вылучэння «паланізмаў», «дыялектызмаў», «русізмаў» і «наватвораў», у сувязі з чым адзін з замежных рэцэнзентаў выказаў заўвагу [17, с. 116–117]. Можна, аднак, меркаваць, што крытэрыі такога вылучэння ў манаграфіі лічыліся відавочнымі: падобна да прац І. К. Германовіча, яны абапіраліся на моўныя нормы 1950–1960-х гг.

Калі ў скіраванай на сучаснасць працы І. К. Германовіча падобны спосаб вызначэння паланізмаў, дыялектызмаў і русізмаў быў дарэчы, то перавага – ці, прынамсі, выразная прысутнасць – сінхранічнага падыходу выглядала іначэй у манаграфіі, сваёй сутнасцю арыентаванай на гістарычнае вивучэнне мовы.

У раздзеле пра лексічныя змены ў савецкі перыяд манаграфіі «Гістарычная лексікалогія беларускай мовы» падрабязна для свайго часу былі прааналізаваны запазычанні і словаўтваральныя неалагізмы; пра перамяшчэнні ўнутры лексікі і, асабліва, пра дыялектызмы і прафесіяналізмы было напісана вельмі каратка.

Аналізуючы запазычанні, А. Я. Баханькоў разгледзеў толькі словы, якія прыйшлі праз рускую мову. Працэс пранікнення ў беларускую літаратурную мову запазычаных слоў, згодна з А. Я. Баханьковым, умацаваўся ў пачатку 30-х гг. XX ст., калі высветлілася, што «многія тэрміны, штучна створаныя ў 20-я гады на аснове беларускага моўнага матэрыялу, не адпавядаюць свайму прызначэнню, ускладняюць моўную практыку» [2, с. 271].

Аўтар параўнаў працэсы запазычвання і асваення іншамоўнай лексікі беларускай і рускай мовамі ў рамках перыяду 1920–1930-х гг. і прыйшоў да высновы, што паміж імі існавалі значныя адрозненні.

З пачатку 1930-х гг. працэс насычэння літаратурнай мовы словаўтваральнымі тэрмінамі-неалагізмамі стаў развівацца ў «адваротным» напрамку. У параграфе, прысвечаным словаўтваральным неалагізмам, сустракаецца агаворка аб тым, што яны прыкметна вылучаліся «сярод лексічных запазычанняў». У час напісання манаграфіі ў беларускай і, шырэй, савецкай лінгвістыцы была ў сіле тэндэнцыя насцярожанага стаўлення да большасці створаных слоў як крыніцы абагачэння літаратурнай мовы. У параграфе аб словаўтваральных неалагізмах у першую чаргу былі згаданы словы, важныя «ў працэсе пабудовы сацыялістычнага грамадства» [2, с. 271, 279–280].

У кароткім параграфе пра дыялектызмы аўтар звярнуў увагу на тое, што колькаснае папаўненне лексічнага складу беларускай літаратурнай мовы дыялектызмамі ў першае дзесяцігоддзе пасля рэвалюцыі, аналагічна да развіцця дарэвалюцыйнага часу, не прыводзіла да прыкметных зрухаў унутры сінанімічных радоў [2, с. 289]. А. Я. Баханькоў прывёў групоўкі сінанімічных радоў ў залежнасці ад пашырэння тых або іншых слоў у гаворках. Параграф пра дыялектызмы завяршаўся вывадам аб тым, што к канцу 1920-х гг. «усё неаб’ёмнае мора народнага лексікону было ўзрушана да глыбіні» [2, с. 290]. Такая выснова, бадай, абвяргала выказанае аўтарам раней меркаванне аб тым, што інтэнсіўнае насычэнне беларускай літаратурнай мовы дыялектызмамі не прыводзіла да прыкметных зрухаў унутры сінанімічных радоў.

У параграфе аб перамяшчэннях унутры лексікі А. Я. Баханькоў вылучыў два працэсы: а) атрыманне членамі сінанімічных радоў зніжанай стылістычнай характарыстыкі або іх выпадзенне і б) колькасна пераважнае павышэнне стылістычнага статусу многіх слоў.

Падрыхтаваны для характарыстыкі зменаў лексікі беларускай мовы ў савецкі перыяд у цэлым, адпаведны раздзел толькі ў пэўнай ступені ўлічваў спецыфіку развіцця мовы ў перыяд 1920–1930-х гг.

Так, А. Я. Баханькова цікавілі толькі запазычанні праз рускую мову і з рускай мовы. Аўтар лічыў магчымым параўноўваць працэсы запазычвання і асваення іншамоўнай лексікі беларускай і рускай мовамі ў перыяд 1920–1930-х гг., што было прымальным толькі ў тым выпадку, калі разглядаць гэты перыяд у рамках яго сінхроннай, «сучаснай» атрыбуцыі. А. Я. Баханькоў не ва ўсіх выпадках ставіў перад сабой задачу паказаць працэс засваення тых або іншых разрадаў слоў; больш важным для аўтара часам было акрэсліць агульныя, прыдатныя для тагачаснай навукі аб сучаснай беларускай мове, падыходы.

Пры аналізе словаўтваральных неалагізмаў асабліва ўвага была аддадзена ідэалагічна нагружаным саветызмам. У даследаванні не знайшло адэкватнага месца асвятленне шматлікіх словаўтваральных калек 1920-х гг.

Асноўныя падыходы і палажэнні, сфармуляваныя А. Я. Баханьковым у 1970 г., знайшлі свой працяг і замацаванне ў выдадзенай у 1982 г. манаграфіі

аўтара «Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд», падрыхтаванай на аснове доктарскай дысертацыі [3].

Раздзелы з калектыўных «Гісторыі беларускай літаратурнай мовы» і «Гістарычнай лексікалогіі беларускай мовы», а таксама манаграфія А. Я. Баханькова ў многім сталі своеасаблівым «метадалагічным канонам» для аўтараў, якія сталі пазней пісаць пра прыватныя моманты развіцця літаратурнай мовы перыяду 1920–1930-х гг. Так, напрыклад, М. Ф. Гуліцкі і В. П. Красней прысвяцілі свае працы вывучэнню тэрміналагічнай лексікі 1920–1930-х гг., разглядаючы яе ў значнай ступені праз прызму сучаснага падыходу да тэрміналогіі і беларускай літаратурнай мовы ў цэлым [10; 12; 13]. У прыватнасці, у гэтых працах беспраблемна выкарыстоўваліся апазіцыі «агульнаўжывальнае – дыялектнае», «беларускае – запазычанае» і інш. У некаторых выпадках аўтары гэтых прац паўторна прыйшлі да высноў, раней зробленых сваімі папярэднікамі. Так, напрыклад, у якасці самай характэрнай рысы тэрміналагічнай лексікі 1920-х гг. В. П. Красней выявіў «полінайменнасць» – з’яву, якая раней разглядалася ў працах І. К. Германовіча з выкарыстаннем тэрміна «дублетнасць».

У 1986 г. В. Р. Вячорка надрукаваў дзве працы, прысвечаныя аналізу мовы Заходняй Беларусі 1920–1939 гг. [4; 5]. У іх была паказана спецыфіка графікі, арфаграфіі і лексікі мовы выданняў Заходняй Беларусі; гэта спецыфіка, на думку аўтара, давала падставы гаварыць аб існаванні самастойнага варыянта беларускай літаратурнай мовы.

У 1987 г. выйшла з друку манаграфія М. В. Абабуркі «Развіццё мовы беларускай мастацкай літаратуры» [1]. Насуперак таму, што аўтар у сваім даследаванні кіраваўся сінхранічным і панхранічным падыходамі, ён тым не менш зрабіў высновы, якія маглі б уяўляць цікавасць для даследчыкаў-дыяхраністаў. Так, М. В. Абабурка зрабіў выснову аб тым, што ў 1920–1930-я гг. у параўнанні з папярэднім перыядам у мове мастацкай літаратуры рэзка змянілася адносная раўнавага кніжных і гутарковых элементаў. На думку аўтара, у гэты час у мове пэўных пісьменнікаў (Ц. Гартнага, Я. Коласа, М. Гарэцкага) суадносіны паміж кніжнасцю і гутарковасцю змяняліся на карысць кніжнасці; у іншых (М. Чарота, З. Бядулі, М. Зарэцкага) – на карысць гутарковасці. Былі, аднак, і аўтары (К. Чорны, К. Крапіва, П. Галавач, Я. Маўр), якім было ўласціва раўнамернае размеркаванне элементаў кніжнага і пісьмовага маўлення [1, с. 174].

Са здабыццём Рэспублікай Беларусь незалежнага статусу падыходы да вывучэння беларускай літаратурнай мовы 1920–1930-х гг. у беларускіх навуковых працах істотна змяніліся. Іх разгляду будзе прывечана іншая публікацыя.

1. Абабурка М. В. Развіццё мовы беларускай мастацкай літаратуры. Мінск, 1987.

2. Баханькоў А. Я. Змяненне лексікі беларускай мовы ў савецкі перыяд // Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. Мінск, 1970. С. 266–292.

3. Баханькоў А. Я. Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд: сацыялінгвістычны нарыс. Мінск, 1982.

4. Вячорка В. Р. Асноўныя графіка-арфаграфічныя асаблівасці мовы перыядыкі Заходняй Беларусі (1920–1939 гг.) // Беларуская лінгвістыка. Мінск, 1986. Вып. 29. С. 32–39.

5. Вячорка В. Р. Асаблівасці лексічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы Заходняй Беларусі // Беларуская лінгвістыка. Мінск, 1986. Вып. 30. С. 50–54.
6. Германовіч І. К. З гісторыі нармалізацыі беларускай літаратурнай лексікі // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1961. № 3. С. 87–96.
7. Германовіч І. К. Паланізмы ў беларускай літаратурнай мове 20-х – першай палове 30-х гадоў XX ст. // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1962. № 2. С. 86–97.
8. Германовіч І. К. Лексічныя дыялектызмы і наватворы ў беларускай літаратурнай мове 20–30-х гадоў XX ст. // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1963. № 1. С. 110–120.
9. Германовіч І. К. Нормалізацыя лексікі беларускага літаратурнага языка в 20–30-х гадах XX ст.: автореф. дис. ... канд. філал. навук. Мінск, 1963.
10. Гуліцкі М. Ф. Беларуская савецкая тэрміналагічная лексікаграфія (20–30-я гады) // Беларуская мова. Вып. 7. 1980. С. 131–138.
11. Крамко І. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: У 2 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч; рэд. А. І. Жураўскі. Т. 2. Мінск, 1968.
12. Красней В. П. Да пытання аб вывучэнні беларускай тэрміналагічнай лексікі 1920-х гг. // Веснік БДУ. Сер. 4. 1984. № 3. С. 13–17.
13. Красней В. П. Пошукі прынцыпаў і шляхоў выпрацоўкі беларускай нацыянальнай тэрміналогіі ў 1920-х гг. // Беларуская мова. Вып. 13. 1985. С. 31–41.
14. Шакун Л. М. Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы. Мінск, 1960.
15. Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мінск, 1963.
16. Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мінск, 1984.
17. McMillin A. V. Рэц. на: І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск : Навука і тэхніка, 1968. Т. 2 // Journal of Byelorussian Studies. Vol. II. 1969. No. 1. P. 115–117.

В. А. Зразікава,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ

Семантычная класіфікацыя індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў

Пытанне аб месцы новых слоў у лексічнай сістэме мовы, прынцыпы іх класіфікацыі заўсёды прыцягвалі ўвагу лінгвістаў. Новыя лексемны адлюстравваюць не толькі ўнутраныя заканамернасці развіцця мовы, але і тыя змены, якія адбываюцца ў ёй пад уплывам разнастайных экстралінгвістычных фактараў. Разам з тым працэс узнікнення і функцыянавання новых адзінак патрабуе пастаяннай сістэматызацыі і верыфікацыі. Таму вывучэнне семантыкі індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (аказіяналізмаў) як асобнага тыпу новых слоў, у якім рэалізуюцца патэнцыяльныя магчымасці мовы, знаходзіцца сярод актуальных пытанняў сучаснай лінгвістыкі.

У беларусістыцы аказіяналізмы даследаваліся галоўным чынам у словаўтваральным аспекце (Г. І. Басова, І. П. Казейка, А. В. Солахаў, М. В. Шабовіч і інш.). Праблема семантычнага аналізу інавацый застаецца маладаследаванай. У аснову прапанаванай класіфікацыі аказіяналізмаў упершыню пакладзены не структурны (ён выконвае ролю дапаможнага), а семантычны ас-